

طرحنامه

بایسته‌های اخلاقی، علمی و مهارتی

تفسیر پژوهی

فتح اله نجارزادگان

۱۳۹۷/۹/۲۷

فهرست موضوعات

مقدمه

- چند نکته ضروری ۴
- ضرورت تدوین طرحنامه ۴
- استعدادسنجی برای تفسیر موضوعی و ترتیبی ۵
- آسیب‌شناسی ۵

بایسته‌های اخلاقی

- محور اول: بایسته‌های اخلاق (منش‌های) بندگی ۵
- محور دوم: بایسته‌های اخلاقی (منش‌های) فردی ۶
- محور سوم: بایسته‌های اخلاقی (منش‌های) اجتماعی ۶
- محور چهارم: احتراز از آفات عالمان ۶

بایسته‌های علمی قرآن

- محور اول: شناخت قرآن (نگاه درون قرآنی به قرآن) ۶
- تحلیل پاره‌ای از عناوین و اوصاف قرآن در قرآن و روایات ۶
- ویژگی‌های قرآن نسبت به سایر کتاب‌های آسمانی کنون ۷
- اهداف قرآن ۷
- محور دوم: شناخت انتظار قرآن و انتظار از قرآن ۷
- انتظار قرآن ۷
- انتظار از قرآن ۷
- محور سوم: شناخت نظام تعلیم و بافت قرآن ۸
- نظام تعلیم قرآن ۸
- نظام هرمی شکل ۸
- نظام صنفی ۸
- نظام گروه‌بندی ۸
- نظام ساختاری ۸
- محور چهارم: آگاهی از شیوه‌های بیان معارف در قرآن ۸

۸	درآمد: راز استفاده قرآن از شیوه‌های گوناگون
۸	پاره‌ای از روش‌ها در بیان معارف
۹	محور پنجم: آگاهی کامل از مفاهیم پایه و اساسی (کلیدی) در قرآن
۱۰	مفاهیم اساسی در حوزه باور و گواهی
۱۰	مفاهیم اساسی (پایه) در حوزه بینش و آگاهی
۱۰	مفاهیم اساسی در حوزه منش و رفتار
۱۱	مفاهیم اساسی در حوزه تحریک و انگیزش
۱۱	محور ششم: درک ارتباط قرآن با اهل بیت(ع)
۱۱	چگونگی حضور اهل بیت در قرآن
۱۱	فضایل و مناقب اهل بیت در قرآن
۱۱	حقوق اهل بیت
۱۱	اهل بیت در سطح ظواهر تنزیل قرآن
۱۱	اهل بیت در سطح بطون (تأویل) عرفی و فراعرفی قرآن
۱۱	گونه‌های پیوند (رابطه) اهل بیت و قرآن
۱۱	محور هفتم: دسته‌بندی روایات درباره معارف قرآن
۱۲	معارف پیرامونی آیه
۱۲	معارف محتوایی (لایه‌ها و گونه‌های معنایی)
۱۲	محور هشتم: آگاهی کامل از منطق تفسیر قرآن به قرآن
۱۳	محور نهم: شناخت آیات غرر
۱۳	محور دهم: شناخت تطبیقی از مبانی تفسیر فریقین
۱۳	محور یازدهم: شناخت مکاتب تفسیری، روش‌ها و گرایش‌های تفسیری
۱۳	محور دوازدهم: شناخت توصیفی از (اهم) منابع تفسیری فریقین
۱۲	محور سیزدهم: آگاهی از علوم مورد نیاز برای تفسیر قرآن
۱۳	محور چهاردهم: تطهیر دایمی جسم و جان برای همسویی با قرآن
بایسته‌های روشی و مهارتی	
۱۴	محور اول: روش‌ها
۱۴	محور دوم: مهارت‌ها

چند نکته ضروری

۱. این طرحنامه، گام نخست در این زمینه است و باید تصحیح و تکمیل شود از جمله باید آن را به چند نفر از متخصصان در حوزه‌های گوناگون سپرد تا موضوعات و منابع آن را در هر بخش تصحیح و کامل و سپس با بازخوانی، یکدست کنند.
۲. آن چه در این طرحنامه آمده در سطح متوسط یا حد نصاب برای ورود به عرصه تفسیر قرآن است و باید برای تفسیر در حد کمال، برنامه‌ریزی دیگری کرد.
۳. برخی از سرفصل‌ها و مطالب در این طرحنامه (بلکه برخی از منابع در این طرحنامه) نیاز به تدریس و آموزش دارد و برخی از آنها با معرفی منابع مناسب به عهده شخص نهاده می‌شود تا مطالعه کند.
۴. باید در پایان هر فصل از محورها، چند سطر یا صفحه (به اقتضای بحث) جای خالی و سفید گذاشته شود تا هر کدام از افراد بنا به معلومات و نیازهای خود آن را پر کنند و برای استفاده خود به کار برند.
۵. این طرحنامه (که باید تکمیل شود) حوزه‌های گوناگون علمی، روشی و مهارتی در امر تفسیر را به صورت اجمالی مرور کرده، و فرصتی برای علاقه‌مندان به تفسیر فراهم آورده است تا ابعاد موضوع را بشناسد و در صورت تمایل در یکی از موضوعات نیز به صورت تخصصی آموزش ببینند و صاحب نظر شوند.
۶. نباید گمان بریم این طرحنامه (و یا برنامه‌های مشابه آن) بلندپروازی و دست نیافتنی است به نظر ما این گونه نیست یا دست کم همه مطالب آن چنین نیست ضمن آن که می‌توان با برنامه‌ریزی درست و طی چند مرحله آن را اجرایی کرد.
۷. اگر کارگاه‌های آموزشی با متخصصان فن و نیز جلسات تبادل تجربیات را برگزار کنیم در کوتاه مدت می‌توانیم سطح علمی و مهارتی علاقه‌مندان به تفسیر کتاب خدا را در حد مطلوب ارتقا بخشیم. به نظر بنده می‌توان مکانی مناسب برای برگزاری کارگاه‌ها از یک روز تا سه روز برگزار کرد و با برنامه ریزی فشرده و حضور متخصصان خُبره، کیفیت آموزش را ارتقا داد.
۸. نکته پایانی این که پیشنهاد می‌شود این طرحنامه پس از تکمیل و تصحیح در چند نسخه مکتوب در اختیار افراد خُبره و به صورت نرم افزاری در اختیار همه افراد قرار گیرد و اگر نقطه نظری بود اعمال و سپس به صورت گسترده منتشر شود.

ضرورت تدوین طرحنامه

به نظر ما برای درک این ضرورت، کافی است به این نکته توجه کنیم که قرآن، کتاب خدا و امانت اوست و همگان مسئولند آن را از هر نظر پاس دارند پس بدون دانش و مهارت لازم نباید به این عرصه وارد شد. ضمن آن که دنیای امروز، جهان ارتباطات (دهکده جهانی) است و اندک انحرافی دامن دیگران را فرا

می‌گیرد. باز امر تفسیر قرآن نوعاً شخصی است. یعنی: هر کس بنا به تلاش شخصی خود در این امر موفقیت کسب می‌کند با آن که استعدادهای فراوانی در بین جامعه قرآن دوستان، اعم از حوزویان و دانشگاهیان در این زمینه وجود دارد که باید به آنان کمک کرد تا آن را کشف کند و برای خدمت به قرآن به کار گیرند؛ این طرحنامه می‌تواند گامی کوچک در این باره باشد.

استعدادسنجی برای تفسیر موضوعی و ترتیبی

بدیهی است برای ورود به عرصه تفسیر قرآن افزون بر نیاز به یک سلسله شرایط و استعدادهای اولیه (که باید احراز شود)، باید استعداد سنجی شود.

این سنجش نیاز به مطالعات کارشناسی دارد تا به افراد علاقه‌مند کمک کنند تا استعداد خود را برای ورود به یکی از عرصه‌های تفسیر موضوعی قرآن (کلامی، اجتماعی، اخلاقی، فقهی، ادبی و...) و یا ترتیبی بشناسند و الزامات آن را تحصیل کنند. به طور نمونه کسی که می‌خواهد در تفسیر موضوعی آیات سیاسی اجتماعی قرآن صاحب نظر شود باید تا حدودی از شم سیاسی برخوردار باشد.

آسیب‌شناسی

آسیب‌شناسی تفسیر قرآن بر اثر کاستی‌ها و نقصان‌ها در سه محور بایسته‌های اخلاقی، علمی، مهارتی و روشی قرآن‌پژوهان پدید می‌آید و باز نیاز به مطالعات دقیق کارشناسی در حوزه نظری و میدانی دارد. به طور نمونه چه بسا مفسری در یکی از موضوعات قرآنی تخصص دارد (مانند مباحث کلامی قرآن) اما در سایر حوزه‌ها اظهار نظر می‌کند یا بدون آن که دست کم یک دور تفسیر ترتیبی قرآن را فراگرفته باشد به تفسیر موضوعی می‌پردازد یا بدون آن که دست کم یک‌دور تفسیر ترتیبی قرآن را فراگرفته باشد به تفسیر موضوعی می‌پردازد.

بایسته‌های اخلاقی

در این محور بایسته‌های اخلاقی مشتاقان به تفسیر در دو سطح حد نصاب و حد کمال از منبع عقل و نقل شناسایی و شیوه‌های تخلق به آنها نیز ارائه می‌گردد. بایسته‌های اخلاقی در این باره را می‌توان در سه محور اخلاقی بندگی، فردی و اجتماعی تقسیم کرد و سپس آفات عالمان را به آن افزود و افراد را از آن برحذر داشت.

محور اول: بایسته‌های اخلاق (منش‌های) بندگی

پاره‌ای از بایسته‌های اخلاق بندگی بدین شرح است:

خوف و رجا (زمر/۹)، قدرشناسی از خداوند به ویژه به دلیل جایگاه ارزشی تعلیم و مقام معلمی (بقره/۲۶۹، رعد/۱۹، حج/۵۴، مجادله/۱۱)، تسلیم و عمل به آموزه‌های وحیانی (زمر/۵۵، انعام/۱۵۵)، خشیت

(فاطر/۲۸)، تهجد (زمر/۹)، خوف و رجاء (زمر/۹)، اخلاص (کهف/۱۱۰)، توکل (یوسف/۶۷، ابراهیم/۱۲-۱۱)، حُسن ظن (زمر/۵۴-۵۳)، رضا (ص/۳۰ و ۴۴، یوسف/۸۶)، ذکر و دعا (آل عمران/۴۱ و ۱۹۱، بقره/۱۸۶، اعراف/۲۰۵) و...

محور دوم: بایسته‌های اخلاقی (منش‌های) فردی

پاره‌ای از بایسته‌های اخلاق فردی بدین شرح است:

رَبّانی در تعلیم کتاب (آل عمران/۷۹)، تلاوت مستمر آیات (مزل/۵-۱ و ۲۰، بقره/۱۲۱)، عزّت نفس (قصص/۲۴)، فروتنی (لقمان/۱۸، فرقان/۶۳)، قناعت (روم/۳۷، نجم/۲۴، نساء/۳۲) و... .

محور سوم: بایسته‌های اخلاقی (منش‌های) اجتماعی

بخشی از بایسته‌های اخلاق اجتماعی بدین شرحند:

همراه با خداجویان (کهف/۲۸، شعراء/۲۱۵)، مژده به رحمت، و بیم از کیفر (نساء/۱۶۵، هود/۳-۲، احزاب/۴۶-۴۵)، رویکرد اصلاحی (هود/۸۸)، عفو و گذشت (یوسف/۹۲، نساء/۱۴۹)، سلام کردن (نور/۲۴ و ۶۱)، صبر (انفال/۴۶، رعد/۲۴) و... .

محور چهارم: احتراز از آفات عالمان

پاره‌ای از این آفات عبارتند از:

دعوت دیگران به نیکی و غفلت از خویش (بقره/۴۴)، اختلاف پس از علم و آگاهی (بقره/۲۱۳، شوری/۱۴-۱۳)، گرایش به طاغوتیان و تثبیت ظالمان (نساء/۵۲-۵۱)، کتمان و انکار حقایق (بقره/۱۴۶ و ۱۷۴)، انتساب دروغ به خداوند و سوء استفاده از موقعیت خود (بقره/۷۹)، دلبستگی به حیات دنیا و غفلت از آخرت (نجم/۲۹-۲۸)، بالیدن به علم و پندار بی‌نیازی (غافر/۸۳، قصص/۷۸، زمر/۵۰-۴۹) و... .
منابع این بخش: باید با استفاده از عالمان ربّانی و نیز از کتاب‌های تفسیری، روایات اهل بیت و کتاب‌های اخلاقی تربیتی این محور را تکمیل و شرح و بسط داد.

بایسته‌های علمی قرآن

این بخش، سهم بسزایی در امر تفسیر دارد و مشتاقان تفسیر باید با مطالعه یا تعلّم (فراگیری به صورت آموزش) آنها را فراگیرند. این محورها عبارتند از:

محور اول: شناخت قرآن (نگاه درون قرآنی به قرآن)

چند امر در این محور ضروری است که بدین شرحند:

یک: تحلیل پاره‌ای از عناوین و اوصاف قرآن در قرآن و روایات

قرآن (واقعه/۸۰، زخرف/۳ و...)، کتاب (بقره/۲ و...)، ذکر (آل عمران/۵۸، انبیاء/۵۰ و...)، نور (نساء/۱۷۴)،

مائده/۱۵)، حکمت (جمعه/۲، قمر/۵-۴، اسراء/۳۹)، کلام الله (توبه/۶، بقره/۷۵)، هدایتگر (بقره/۱۸۵، آل عمران/۱۳۸، نمل/۷۷ و...)، شفا بخش (اسراء/۸۲)، حدیث و احسن الحدیث (طور/۳۴، کهف/۶، زمر/۲۳)، فرقان (فرقان/۱)، نور (نساء/۱۷۴، مائده/۱۵)، بیم دهنده و مژده آور (فصلت/۴ و...) و ...

دو: ویژگی‌های قرآن نسبت به سایر کتاب‌های آسمانی کنون

جهان شمول و جاودانه (تکویر/۲۷، انعام/۱۹، مدثر، ۳۶، فرقان/۱)، میزان حق و قول فصل (فصلت/۴۲-۴۱، طارق/۱۴-۱۳)، مہيمن و قیم (مائده/۴۸، کهف/۲)، همانندناپذیر و تحریف‌ناپذیر (عنکبوت/۴۸، حجر/۹، فصلت/۴۲-۴۱)

سه: اهداف قرآن

یادآوری و غفلت‌زدایی (تکویر/۲۷، انبیاء/۲۴، ص/۱ و...)، انذار و تبشیر (فصلت/۴-۳ و...)، خروج از تاریکی‌ها و هدایت به سوی نور (ابراہیم/۱ و...)، مدلل کردن بینش‌های درست (نساء/۱۷۴)، تبیین اختلاف‌ها و تمییز حق (نحل/۶۴) و ...

محور دوم: شناخت انتظار قرآن و انتظار از قرآن

انتظار قرآن: انتظار قرآن از همگان به ویژه مفسران قرآنی را می‌توان در چند گام بدین صورت ترسیم کرد.

گام اول: شناخت درست و همه جانبه از قرآن (با عناوین یاد شده در بندهای قبلی)، باور به قرآن و افزایش و تعمیق آن (انفال/۲، مدثر/۳۱، نساء/۱۳۶)

گام دوم: درک جایگاه آگاهان به قرآن در تعبیر «قاریان» (علق/۳-۱، مزمل/۲۰، اسراء/۱۰۶، نحل/۹۸)، «تالیان» (بقره/۱۲۱، یونس/۶۱، نمل/۹۲)، «مرتلان» (مزمل/۴)، «معلمان» (آل عمران/۷۹ و ۱۶۴)، «متدبران» (ص/۲۹) «اتواالعلم» (عنکبوت/۴۹، سباء/۶)

گام سوم: تلاوت پیوسته آیات (مزمل/۵-۱ و ۲۰، بقره/۱۲۱)

گام چهارم: تدبیر و فهم (از فهم بسیط تا مراتب ژرف و ژرف‌تر)، (ص/۲۹، قمر/۲۲)

گام پنجم: افزایش و تعمیق باور به قرآن (انفال/۲، مدثر/۳۱، نساء/۱۳۶)

گام ششم: تمسک به آموزه‌ها و تسلیم در برابر کلام خدا (اعراف/۱۷۰)

گام هفتم: انس و زندگی با قرآن

انتظار از قرآن: برای آن که انتظار از قرآن درست و واقع‌بینانه باشد باید، ابتدا نیازهای مخاطبان قرآن را در بعد عقلی (نظری و عملی)، فطری (میل به پرستش، جاودانگی، حقیقت‌جویی، زیبایی و...)، عاطفی (کنش‌ها و واکنش‌ها)، اخلاقی و... بشناسیم سپس آنها را به ترتیب اولویت طبقه‌بندی کنیم و در گام بعد بررسی کنیم قرآن، کدام دسته از خواسته‌ها و نیازها را با چه روشی بر می‌آورد.

محور سوم: شناخت نظام تعالیم و بافت قرآن

نظام تعالیم قرآن را می‌توان به چند گونه بدین صورت ترسیم کرد:

نظام هرمی شکل: در این نظام، رأس هرم، کلمه طیبه توحید خواهد بود و آیات قرآن در پنج گروه، هستی‌شناسی، سرگذشت گذشتگان، فرجام‌شناسی، راه و راهنماشناسی، برنامه‌های عملی (شامل همه خلق‌ها، و احکام عبادی، فردی و اجتماعی) اضلاع این هرم را تشکیل می‌دهند.

نظام صنفی: در این نظام، آیات قرآن به اصناف گوناگون معرفت‌شناسی، اعتقادی، منش‌های اخلاقی، احکام فقهی حقوقی دسته‌بندی می‌شود.

نظام گروه‌بندی: آیات در این نظام در دو گروه عمده قرار می‌گیرند

الف: آیات درباره شناخت خداوند با بیان اوصاف و اسمای او (مانند آیات آخر سوره حشر)

ب: آیات برای شناخت خدا با بیان مناسبات حق تعالی با نظام هستی اعم از نظام تکوین و تشریح؛ غیب و شهود؛ گذشته و حال و آینده؛ مُلک و ملکوت و...

نظام ساختاری: ساختار قرآن از محکم و متشابه، ناسخ و منسوخ، ظواهر و بطون (تأویل و تنزیل)، صریح و کنایه، مکی و مدنی و...

محور چهارم: آگاهی از شیوه‌های بیان معارف در قرآن*

این محور، روش‌های بیان معارف در قرآن را بررسی می‌کند که مشتمل بر درآمد و چهارده روش است. علاقه‌مندان به تفسیر قرآن باید این چهارده روش را بشناسند و آنها را تکمیل و احیاناً تصحیح کنند.

درآمد: راز استفاده قرآن از شیوه‌های گوناگون

گویی راز استفاده قرآن از شیوه‌های گوناگون به دلیل همانندی انسان‌ها در فطرت و تفاوت آنان در سطح فهم و هوشمندی و میزان اثرپذیری و... است که ناگزیر باید از شیوه‌های گوناگون برای تأمین هدف هدایت آن‌ها بهره گرفت.

پاره‌ای از روش‌های قرآن در بیان معارف عبارتند از:

۱. استفاده گسترده از تمثیل

(مانند: آیه ۲۹ زمر، آیه ۲۲ انبیا و آیه ۲۰ حدید و...)

۲. بهره‌گیری از جدال احسن

(مانند: یس/۷۸ و ۷۹ و...)

۳. گزینش هدفمند از صحنه‌های تاریخی همسو با اهداف قرآن

در تمام داستان‌های تلخ و شیرین قرآن

*. برخی از این شیوه‌ها از تفسیر تسنیم ج ۱، ص ۳۹-۴۳، اخذ شده است.

۴. تکرار مطالب

اعم از تکرار در یک سوره مانند سوره الرحمن و سوره قمر و یا تکرار برخی از آیات در پاره‌ای از سوره‌ها

۵. تبیین معارف به صورت متقابل (رودرو)

مانند: تقابل بین اوصاف عهدشکنان با وفاکنندگان به عهد، رعد/۲۰ و ۲۵؛ و تقابل نعمت‌های بهشت و

نقمت‌های دوزخ در آیات فراوان مانند شعرا/۹۰ و ۹۱؛ آل عمران/۱۹۷ و ۱۹۸؛ نساء / ۹۶-۹۷ و...

۶. تکمیل، تصحیح و ابطال دیدگاه‌ها در اثنای گزارش

مانند: آیه ۳۵ غافر در اثنای آیات ۲۸ تا ۴۴؛ آیات ۱۹ تا ۲۳ در بین آیات ۱۶ تا ۲۵ عنکبوت و آیات ۱۴

و ۱۵ در بین آیات ۱۳ تا ۱۹ لقمان و...

۷. بیان قاعده کلی به تناسب ذکر مصداق

مانند قاعده توبه در آیات ۱۷ و ۱۸ نساء به تناسب مصداق فحشا در آیه ۱۶ نساء و...

۸. داوری قاطع و قول فصل

مانند: مائده/۲۷؛ منافقون/۸؛ طارق/۱۳ و ۱۴ و...

۹. نوآوری‌های معرفتی فراتر از اندیشه بشر

قرآن، قاعده کلی آن را در آیه ۲۳۹ بقره بیان فرموده است

۱۰. تبیین سیر عمودی پدیده‌ها و ارتباط با مبدأ فاعلی و مبدأ غایی آنها

مانند: فاطر/۲۷؛ انعام/۱۴۱

۱۱. پیوند تعالیم نظری با منش‌های اخلاقی و تربیتی و دستورالعمل‌ها با تربیت و تزکیه

مانند: بقره/۱۹۶ و ۱۹۷؛ اعراف/۲۶؛ نور/۲۸

۱۲. بیان حقایق از زبان حیوانات و دیگران

مانند: حقایق توحید از زبان هدهد، نمل/۲۴ تا ۲۶، و حقایق دیگر از زبان مورچه، نمل/۱۸ و...

۱۳. الگوی پرسش و پاسخ (تبیین حقایق در قالب پرسش و پاسخ)

مانند: یونس/۳۱-۳۲ و...

۱۴. الگوی مقایسه‌ای در مدل‌های گوناگون

مانند: حدید/۱۰ و...

محور پنجم: آگاهی کامل از مفاهیم پایه و اساسی (کلیدی) در قرآن

پاره‌ای از تعابیر در قرآن کلیدی‌اند به گونه‌ای که می‌توان آنها را همانند حلقه‌های اتصال برای سایر

معارف قرآن دانست. بدین معنا که اگر معنای آنها به خوبی درک شود بسیاری از معارف قرآن شناخته

خواهند شد. پس باید هر کدام از مفسران قرآن، این تعابیر را از قرآن برگزینند و معانی درست و دقیق آنها را

به صورت نظام‌مند (چهره پیوسته) بشناسند. در این جا فهرست پاره‌ای از این تعابیر (واژگان) را در چند

گروه ملاحظه می‌کنیم، تکمیل و تصحیح این فهرست به عهده مشتاقان تفسیر است.

الف: مفاهیم اساسی در حوزه باور و گواهی

۱. توحید: توحید اصل الاصول بنیادی و روح تعالیم وحی است و مباحث محوری آن عبارت است از: توحید ذاتی، توحید خالقی، توحید ربوبی (معناشناسی «رب»، ادله توحید ربوبی، ویژگی‌های ربوبیت حقتعالی، شئون ربوبیت حقتعالی در تکوین و تشریح وجوه معنایی «آیه و آیات» و دلالت آنها بر توحید ربوبی تکوینی و تشریحی)، توحید الوهی (معناشناسی إله و لفظ جلاله الله، ادله توحید الوهی)، توحید عبادی (معناشناسی عبادت، ادله توحید عبادی، پیوند توحید خالقی، ربوبی، الوهی و عبادی، حکمت عبادات، مراتب عبادت)، توحید در ولایت، نصرت، رازقیت، اطاعت.

۲. کفر و شرک و نفاق: کفر (وجه معنایی کفر، کفر ارزشی، ابعاد کفر اعتقادی: کفر به مبدأ، معاد، رسالت و...)، شرک (ابعاد و مراتب شرک، برهان ناپذیری شرک و سبکسری و سفاهت مشرک)، نفاق (معناشناسی نفاق، نشانه‌های نفاق و منافق)

۳. دین، اسلام و ایمان: دین (وجه معنایی دین، ویژگی‌های دین اسلام به طور عام، اوصاف دین اسلام به طور خاص، عدم اکراه در دین)، اسلام (وجه معنایی اسلام)، ایمان (معناشناسی ایمان، مراتب ایمان، ابعاد ایمان - ایمان به مبدأ، معاد، رسالت، ولایت، کتب آسمانی، فرشتگان - پیوند ایمان با عمل، ایمان و کفر اهل کتاب)

ب: مفاهیم اساسی (پایه) در حوزه بینش و آگاهی

۱. عقل و قلب، علم و حکمت و جهل: عقل (معناشناسی عقل و واژگان متضاد و مترادف مانند: لب، حلم، نُهی، سَفیه و ... ارزش عاقلان)، قلب (معناشناسی قلب، رابطه قلب و عقل)، علم (علم، نعمت و آیت خدا، ارزش عالمان، شرافت علوم خاص، نکوهش عالمان، مسئولیت‌های عالمان)، حکمت (معناشناسی حکمت، هدای حکمت، انبیا و تعلیم حکمت، رابطه حکمت و علم)، جهل (معناشناسی جهل، اساس جهالت‌ها، جهالت‌های اخلاقی)

۲. حق و باطل، هدایت و ضلالت، حیات و ممات: حق (منشأ حق، معناشناسی حق، تمثیلات حق)، باطل (معناشناسی باطل، تشبیهات (تمثیلات) باطل)، هدایت (وجه معنایی هدایت، هدایت تکوینی، تشریحی، پاداش ثانوی)، حیات (معناشناسی حیات، ابعاد و مراتب حیات، حیات جاودانه و قطعی)، موت (معناشناسی موت، ابعاد و مراتب موت)

ج: مفاهیم اساسی در حوزه منش و رفتار

۱. تقوا: تقوا (معناشناسی تقوا، ابعاد تقوا، مراتب تقوا، آثار دنیوی و اخروی تقوا)
۲. منش‌های بندگی، فردی و اجتماعی: منش‌های بندگی (توبه و استغفار، توکل، ذکر و دعا، شکر، حسن و

ظن و عدم یأس، خوف و رجا)، منش‌های فردی و اجتماعی مثبت و منفی (عجب، بخل، قناعت، فروتنی، صبر، تفرقه، قطع رحم، اسراف، حسادت و استکبار)

۳. عمل صالح و فاسد: عمل صالح (معناشناسی عمل صالح، مترادف‌ها و متضاده‌ها، گونه‌های عمل صالح - تعبدی و توصلی -، ارزش عمل صالح)، عمل فاسد (معناشناسی، گونه‌ها)

د: مفاهیم اساسی در حوزه تحریک و انگیزش

۱. مژده تفضل و پاداش، بیم کیفر: مژده (مژده‌های زود هنگام، پاداش‌های ابدی بهشت، ابعاد پاداش‌ها)، کیفر (کیفرهای دنیوی زود هنگام، کیفر رستاخیز و دوزخ، ابعاد کیفرها)

۲. جاذبه محبت: (معناشناسی محبت، مراتب محبت)

۳. وسوسه‌های شیطان و نفس سرکش: (شناخت شیطان، مهارت‌ها و شیوه‌های فریبکاری، شیطان و نفس)

۴. جاذبه حیات دنیا: (حکمت زیستن در دنیا - آزمون و تجهیز - تشبیهات حیات دنیا)

محور ششم: درک ارتباط قرآن با اهل بیت(ع)

مطالب این محور را می‌توان در دو حوزه کلی بدین شرح تقسیم کرد:

یک: چگونگی حضور اهل بیت در قرآن

فضایل و مناقب اهل بیت در قرآن

تطهیر ویژه (احزاب/۳۳)، جدایی‌ناپذیری از قرآن (عنکبوت/۴۹، فاطر/۳۲)

حقوق اهل بیت

حق معرفت به اهل بیت در ردیف حق خدا و پیامبر (انفال/۴۲، نساء/۵۹، حشر/۷)، حق اطاعت (نساء/۵۹)، حق ولایت (مائده/۵۶-۵۵، مائده/۳ و ۶۷)، حق مرجعیت دینی و علمی (نحل/۴۳-۴۲)، حق مودت (شوری/۲۳)، حقوق مالی (انفال/۴۲، حشر/۷) و ...

اهل بیت در سطح ظواهر تنزیل قرآن

(مانند: احزاب/۳۳، طه/۱۲۲، آل عمران/۶۱، نساء/۵۹ و ...)

اهل بیت در سطح بطون (تأویل) عرفی و فراعرفی قرآن

(مانند: قصص/۵، رحمن/۲۲-۱۹ و ...)

گونه‌های پیوند (رابطه) اهل بیت و قرآن

ثقل و عدل قرآن (سنن ترمذی: ج ۵، ص ۶۶۲ و ...)، وارثان قرآن (فاطر/۳۲)، آگاهان و ناطقان قرآن (کافی:

ج ۸، ص ۵ و ...)

محور هفتم: دسته‌بندی روایات درباره معارف قرآن

باید معلمان قرآن بکوشند روایات مرتبط با معارف قرآن را دسته‌بندی کنند، از یک نظر می‌توان این روایات را در دو دسته کلی، طبقه‌بندی کرد:

الف: معارف پیرامونی آیه

شامل روایاتی که از فضایل سوره‌ها و آیات، آثار آیه، شأن نزول، زمان تحقق آیه (تأویل به معنای تحقق عینی) و به طور کلی معارف بیرونی آیه یا سوره سخن می‌گوید.

ب: معارف محتوایی (لایه‌ها و گونه‌های معنایی)

روایات محتوایی، لایه‌های معنایی آیه یا سوره را بیان می‌کند و می‌توان آنها را در چند گروه بدین شرح قرار داد:

یک: بیان مفردات (واژگان آیه)

دو: تفسیر آیه؛ با بیان مفاد و مفهوم ظاهر آیه و یا مصداق و تطبیق آیه

سه: بطن (تأویل) عرفی آیه (جری و تطبیق) با بیان مفاد و مفهوم و یا مصداق و تطبیق آیه

چهار: بطن (تأویل) فراعرفی، با بیان مفاد و مفهوم و یا مصداق و تطبیق آیه

محور هشتم: احراز امکان و جواز تفسیر (حجیت ظواهر قرآن)

بررسی ادله‌ی جواز و حرمت تفسیر

معناشناسی حرمت تفسیر به رأی

محور نهم: آگاهی از علوم مورد نیاز برای تفسیر قرآن

علوم قرآن مانند: وحی، اعجاز، تحریف ناپذیری، تاریخ قرآن و...

ادبیات، کلام، حدیث، رجال، وجوه و نظایر و...

دست کم یک دور تفسیر تربیتی قرآن برای ورود به تفسیر موضوعی

محور دهم: آگاهی کامل از منطق تفسیر قرآن به قرآن

هرگز نمی‌توان به تفسیر درست و کامل از آیات قرآن دست یافت جز آن که از روش تفسیر قرآن به قرآن استفاده کنیم؛ در واقع بسیاری از اختلاف‌های مفسران و سوءبرداشت‌ها بر اثر عدم توجه جدی آنان به روش تفسیر قرآن به قرآن (به صورت نظام‌مند) است. برای راهیابی به منطق تفسیر قرآن به قرآن باید چند بحث را بدین شرح فرا گرفت.

ضرورت

مبانی تفسیر قرآن به قرآن

معیارشناسی ارتباط معنایی آیات

آسیب‌شناسی تفسیر قرآن به قرآن

محور یازدهم: شناخت آیات غرر

معیار تشخیص آیات غرر

جایگاه آیات غرر در تفسیر

شیوه استفاده از آیات غرر

محور دوازدهم: شناخت تطبیقی از مبانی تفسیر فریقین

مبانی مشترک فریقین

مبانی مختص فریقین

ارزیابی مبانی تفسیر فریقین

و...

محور سیزدهم: شناخت مکاتب تفسیری، روش‌ها و گرایش‌های تفسیری

مکتب تفسیری شیعه، معتزله، اشاعره، سلفی و...

آسیب‌شناسی مکاتب تفسیری

روش تفسیر قرآن به قرآن

روش تفسیر قرآن به سنت

روش تفسیر قرآن به عقل

گرایش‌های ادبی، فقهی، کلامی، اجتماعی، عرفانی، تاریخی و...

محور چهاردهم: شناخت توصیفی از (اهم) منابع تفسیری فریقین

زیست‌نامه مفسر

موقعیت علمی

تأثیر و تأثر مفسر

امتیازها و کاستی‌های تفسیر

روش و گرایش و... تفسیر

محور پانزدهم: تدوین معیارهای ارزیابی دیدگاه‌های تفسیری

موافقت با قرآن (بر اساس محور دهم)

موافقت با اصول و قواعد تفسیر

محور شانزدهم: تطهیر دایمی جسم و جان برای همسویی با قرآن

همواره باید مفسر قرآن بکوشد با تهذیب نفس و تخلق به اخلاق قرآنی، خود را با کتاب خدا که سراسر نور و طهارت است همسو کند این امر در گرو تعبد، توکل، توسل، تهجد و... است (و در بخش «بایسته‌های اخلاقی» به آنها اشاره شد) مفسر با اهتمام ویژه به این امور از الهام‌ها و اشراق‌های قرآن بهره‌مند می‌شود و به علم‌اهدایی (موهبت) برای فهم و پیوند با قرآن دست می‌یابد.

منابع محورها: باید برای هر کدام از محورهای یاد شده، منابع مناسب مکتوب و نرم‌افزاری را شناخت و در حد نیاز از آنها استفاده کرد و همین‌طور باید پایگاه‌های علمی و اطلاع‌رسانی و نیز مراکز قرآنی را شناخت و با آنها تعامل علمی داشت.

بایسته‌های روشی و مهارتی

محور اول: روش‌ها

روش تحقیق

روش استفاده و بهره‌گیری از میراث تفسیری معصومان

روش شبهه‌شناسی و پاسخ به شبهات و پرسش‌های قرآنی

روش خلاقیت‌پروری

روش استفاده از فضای مجازی و پایگاه‌های علمی

و...

باید برای هر کدام از عناوین فوق چند منبع مفید آموزشی و مطالعاتی توسط متخصصان فن شناسایی و معرفی شود، پاره‌ای از روش‌ها با مطالعه تأمین می‌شود و پاره‌ای نیاز به آموزش دارد.

محور دوم: مهارت‌ها

پاره‌ای از مهارت‌ها بدین شرحند:

مهارت مخاطب‌شناسی و نیازسنجی مخاطبان

مهارت انتقال مفاهیم قرآنی به گروه‌های گوناگون

و...

در این محور نیز باید برای هر کدام از عناوین فوق چند منبع مفید و پربار توسط افراد خُبره شناسایی و معرفی شود. بخشی از این مهارت‌ها آموزشی و بخشی با مطالعه علاقه‌مندان به تفسیر و یا استفاده از تجربیات دیگران تأمین می‌شود.